

hen losbarste. Wie wegvluchtte liep een grote kans, dat zijn gehele bezit werd verwoest, ook al trok Wallenstein niet zelf met zijn moordende troepen door het gebied. Andere aanvoerders van privélegers hebben er wel gekampeerd, maar ondanks de risico's bleven de meeste boeren toch maar liever ter plekke. Hun overlevingskansen werden door een paar factoren beïnvloed. Hoewel er veel legers in het gebied zijn geweest is er slechts sporadisch gevochten. En het gedrag van militairen werd in de loop van de zeventiende eeuw steeds beter, naarmate de absolute vorsten hun legers beter trainden en uitrustten en meer officieren in dienst namen, die voor handhaving van de discipline zorg konden dragen. De lasten van de legers werden toen ook over veel grotere gebieden uitgesmeerd en hoewel het natuurlijk bleef voorkomen, dat boeren have en goed verloren tengevolge van militair optreden, sedert omstreeks 1700 kon er aan de legers worden verdiend.

Oorlog, of beter: het optreden van langstreckende of kamperende legers, had alleen maar ernstige demografische gevolgen als er tegelijkertijd onder invloed van een misoogst grote stijgingen van de prijzen van levensmiddelen optraden. Vooral wanneer militairen langer dan één jaar aanwezig waren werd het contact met andere markten en dus met de graanmarkt van Amsterdam bemoeilijkt of onmogelijk gemaakt. Dan daalde het aantal huwelijken, terwijl het aantal geboorten bovendien terugliep omdat de vruchtbaarheid van de vrouwen door de verslechterende voedingstoestand verminderde. Toch steeg ook in de slechtste jaren de mortaliteit niet meer dan 43% boven normaal, terwijl het aantal geboorten niet lager kwam dan 23% onder het normale. En zodra de militairen waren verdwenen trad herstel in. Er was in de Basse-Meuse een economisch en sociaal klimaat dat hoop op een goede toekomst rechtvaardigde. Het landbouwbedrijf was welvarend en de nijverheid in en rondom Luik bood kansen op een bijverdienste. Het waren dus niet de crises die de overlevingskansen bepaalden, maar de omstandigheden bepaalden het effect van de crises. Met die constatering relativeert Gutmann ideeën van Meuvret, maar hij roept tevens de vraag op, of hij wel de juiste titel voor zijn boek heeft gekozen. Want wat zou er zijn gebeurd, wanneer er gedurende een langere tijd echt een verwoestende oorlog in de Basse-Meuse had gewoed?

Het boek van Gutmann lijkt mij een waardevolle aanzet tot onderzoek in andere tijden en streken. Niet omdat de conclusies zo schokkend nieuw zijn, maar vooral omdat hij door het behandelde thema expliciet aan de orde te stellen een lacune in de sociale geschiedenis signaleert en gedeeltelijk opvult. Er zit veel waars in zijn constatering dat 'without an understanding of war's impact on civilians, we will never understand European society, how people lived, or even war itself before the industrial revolution' (5). En in elk geval heeft hij door zijn studie bevestigd, dat oorlog als op zichzelf staand verschijnsel in demografisch opzicht niet 'the most devastating element' was.

P.D. 't Hart

W. Kuyper, *Dutch Classicist Architecture. A Survey of Dutch Architecture, Gardens and Anglo-Dutch Architectural Relations from 1625 to 1700* (Delft: Delft University Press, 1980, 615 blz., f93,60, ISBN 9062750400).

De zeventiende-eeuwse Noordnederlandse klassicistische architectuur is onderwerp van vele deelstudies geweest; een recent samenvattend overzicht ontbrak. Het uitstekend geïllustreerde werk van Kuyper voorziet thans in deze leemte. Kuyper richt zich op de kerken, buitens en tuinen, de toonaangevende bouwmeesters, hun invloed op Engelse collega's en historiserende tendenzen in de zeventiende-eeuwse architectuur. Hij behandelt de wereldlijke openbare en particuliere gebouwen onder de noemer van een kleine groep toonaange-

vende architecten, van Hendrick de Keyser tot en met Jacob Roman, enkelen van de zeer velen die vorm hebben gegeven aan de bouwdrift tijdens de bloeitijd van de Republiek. Dit betekent dat het overzicht zich op de toppen van de klassicistische architectuur richt; een enkel belangrijk gebouw, zoals het om zijn vormgeving en gewelfschilderingen hoogst interessante buiten Trompenburgh te 's-Graveland ontbreekt daarbij mijns inziens ten onrechte.

Opvallend bij dit overzicht is ondermeer dat bij eerdere studies telkens op plausible gronden de vele belangrijke gebouwen, waarvan de ontwerpers niet bekend zijn, zijn toegeschreven aan een kleine groep beroemde architecten. Als men echter de som van deze toeschrijvingen aanschouwt, doet zich de onwaarschijnlijkheid voor dat een niet onbelangrijk deel van de zeventiende-eeuwse Noordnederlandse bouwproductie op naam is gesteld van een kleine elite van architecten. Ook in de kunstgeschiedenis is dit verschijnsel bekend; het oeuvre van Rembrandt is langs de weg der waarschijnlijkheid tot onwaarschijnlijke omvang gegroeid. Gevolg van deze wijze van redeneren is dat Kuyper voor zijn behandeling van de klassicistische architectuur de wereldlijke openbare en particuliere gebouwen vanuit de invalshoek van het scheppende individu heeft gezien, terwijl behandeling op grond van bijvoorbeeld de functie wellicht vruchtbaarder geweest zou zijn. Hoewel Kuyper zich kritisch betoont ten aanzien van een aantal toeschrijvingen, ontkomt hij mijns inziens niet aan deze wat gevaarlijke traditie. Zo oppert hij de mogelijkheid dat twee anonieme Amsterdamse stadhuisontwerpen van Pieter Post en Constantijn Huygens zijn. Wat Huygens betreft zijn diens sterke betrokkenheid bij de bouwkunst, diens bekendheid met de stadhoudelijke residenties en diens Italiaanse reis, niettegenstaande de in een andere richting wijzend monogram SGL op het ontwerp, voldoende om naar voren te brengen dat 'it would seem a convincing attribution to call him director of the monogrammist Town Hall design' (74).

Het eigen onderzoek van Kuyper, dat hand in hand gaat met zijn overzicht, richt zich voor een deel op de zeventiende-eeuwse tuinen, op welk relatief nog weinig onderzochte gebied hij interessante gegevens naar voren brengt. Een belangrijk deel van zijn onderzoek is tenslotte gericht op de Noordnederlandse invloeden op de Engelse bouwkunst.

Daarbij beperkt hij zich tot beïnvloedingen die hij op grond van architectuurprenten meent te kunnen aantonen. Deze hebben ongetwijfeld als voorbeelden invloed gehad, maar was dit met uitsluiting van andere wegen? Kuypers tweede beperking bij de bestudering der Nederlands-Engelse relaties, is gelegen in het feit dat hij de in de zeventiende eeuw veel gebruikte Italiaanse en Franse architectuurafbeeldingen buiten beschouwing gelaten heeft. Wat hiervan de consequentie is, kan het best worden weergegeven in Kuypers eigen woorden, als hij constateert dat Daniël Stalpaerts Amsterdamse 's Lands Zeemagazijn Christopher Wrens Londense Chelsea Hospital heeft beïnvloed: '...we can never prove absolutely that there was not an exactly similar French source for Wren, or an Italian for both masters. All our comparative history must be offered with that proviso' (231).

D.G. Carasso

H.J.M. Bos, e.a., ed., *Studies on Christiaan Huygens. Invited Papers from the Symposium on the Life and Work of Christiaan Huygens, Amsterdam, 22-25 August 1979* (Lisse: Swets & Zeitlinger, 1980, 321 blz., f65,-, ISBN9026503334).

Sinds de publikatie, in 1950, van het tweeëntwintigste en laatste deel van de *Oeuvres Complètes* van Christiaan Huygens (1629-1695) is het onderzoek naar de betekenis van deze na-